

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ-ਦਰਪਣ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ)

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਰਪਣ (ਭਾਗ-ਪ੍ਰਥਮ)

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ (ਚੋਣਵਾਂ ਵਿਸ਼ਾ)

intkch lkfgR; %oldfYid fo"k;)

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ-ਦਰਪਣ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ)

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਰਪਣ (ਭਾਗ-ਪ੍ਰਥਮ)

11ਵੀਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਲਈ

(ਕक्षा-11)

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ (ਚੋਣਵਾਂ ਵਿਸ਼ਾ)

ਸੰਪਾਦਕੀ ਮੰਡਲ

ਡਾ. ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਗੋਦਾਰਾ (ਸੰਪਾਦਕ)

ਮੁਖੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਡੀ.ਏ.ਵੀ. ਕਾਲਜ
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਪੰਜਾਬ)

ਗੁਰਰਾਜ ਸਿੰਘ ਚਹਿਲ

ਐਸਸੀਏਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ
ਡੀ.ਏ.ਵੀ. ਕਾਲਜ
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਪੰਜਾਬ)

ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਖੋਸਾ

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ
ਸਰਕਾਰੀ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ
ਮਲਕਾਣਾ ਖੁਰਦ (ਸ਼੍ਰੀ ਗੰਗਾਨਗਰ)

ਡਾ. ਚੰਦਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ
ਐਮ.ਐਮ.ਡੀ.ਏ.ਵੀ.ਕਾਲਜ
ਗਿੱਦੜਬਾਹਾ (ਪੰਜਾਬ)

ਨਵਰਾਜ ਸਿੰਘ

ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ
ਸਰਕਾਰੀ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ
9 ਐੱਫ ਐੱਫ, ਬਝੋਪਲ (ਸ਼੍ਰੀ ਗੰਗਾਨਗਰ)

ਹਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ

ਲੇਕਚਰਾਰ (ਪੰਜਾਬੀ)
ਸਰਕਾਰੀ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ
19 ਜੈਂਡਾ (ਸ਼੍ਰੀ ਗੰਗਾਨਗਰ)

ਮਾਧਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਰਾਜਸਥਾਨ, ਅਜਮੇਰ

ਪਾਠ-ਕ੍ਰਮ ਸਮਿਤੀ

ਡਾ. ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਗੋਦਾਰਾ (ਸੰਯੋਜਕ)

ਮੁਖੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਡੀ.ਏ.ਵੀ. ਕਾਲਜ
ਅਬੋਹਰ(ਪੰਜਾਬ)

ਗੁਰਰਾਜ ਸਿੰਘ ਚਹਿਲ

ਐਸਸੀਏਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ
ਡੀ.ਏ.ਵੀ. ਕਾਲਜ
ਅਬੋਹਰ(ਪੰਜਾਬ)

ਹਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ

ਲੈਕਚਰਾਰ (ਪੰਜਾਬੀ)
ਸਰਕਾਰੀ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲ
19 ਜੈਡ (ਸ਼੍ਰੀ ਗੰਗਾਨਗਰ)

ਧੰਨਵਾਦ

ਸੰਪਾਦਕੀ ਮੰਡਲ ਅਤੇ ਮਾਧਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਰਾਜਸਥਾਨ, ਅਜਮੇਰ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਸੁਹਿਰਦ
ਰਚਨਾਕਾਰਾਂ ਦਾ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਅਤੇ ਰਿਣੀ ਹੈ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਮੁੱਲ ਸਿਰਜਣਾ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਇਸ
ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਸੰਗ੍ਰਹਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਭੂਮਿਕਾ

ਕਵਿਤਾ, ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵਿਧਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮੂਹ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਅਤੇ ਨਿਰਖਣ-ਪਰਖਣ ਵਾਲੀ ਕਲਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਕੋਲ ਇਹ ਕਲਾ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਲਾ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਦਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਯੁੱਗ-ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿੱਚ ਹਿਲਜੁਲ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮੱਧਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਚਰਿੱਤਰ ਵੀ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੱਧਕਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪਰਮਾਰਥੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਮੁਹਾੜ ਵੇਲੇ ਦੇ ਯਥਾਰਥ ਵੱਲ ਹੈ।

ਅਜਿਹੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਰੂਪ ਗੁਰੂਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਮੁਹਾਂਦਰੇ ਨੂੰ ਘੜਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਇੱਕ ਏਜੰਡਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਸੰਕਟ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ; ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਭੇੜ ਮੱਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਪਛਾਣ ਦੇ ਸੰਕਟ ਖੜੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਜ਼ਾਲਮ ਨੇ ਅੱਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਜਿਹੀ ਅੱਤ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਾਵਿਕ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਰੰਭ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਫ਼ਰੀਦ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਤ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੋਧਨ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਇੱਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮੁਖ ਪਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਜੋ ਸੰਘਰਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਹੀ ਇੱਕ ਆਦਰਸ਼ ਸਮਾਜ ਲਈ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਿਰਜਦੀ, ਇਸ ਦੀ ਸਾਜਣਾ ਲਈ ਦਿਸ਼ਾ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸੂਫ਼ੀ ਕਵਿਤਾ ਆਪਣੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਨੇਕ-ਪਾਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸੰਕਲਪਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸੂਫ਼ੀ ਹੋਣ ਲਈ ਨਿੱਜੀ ਅਲਾਮਤਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਰਾਹ ਫੜਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੂਫ਼ੀ ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕਲਪਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੇਮ ਹੋਵੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫ਼ੀ ਕਵਿਤਾ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਕੱਟੜ ਧਾਰਮਿਕ ਰੂਪ ਦੀ ਥਾਂ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦਾ ਪੈਗ਼ਾਮ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫ਼ੀ ਕਵਿਤਾ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਚਰਿੱਤਰ, ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਕਿੱਸਾ ਕਵਿਤਾ ਲੌਕਿਕ ਅਤੇ ਅਲੌਕਿਕ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਬਾਤ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਿੱਸਾ ਕਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਦਾਇਰੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਪਾਸਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੁਨਿਆਵੀ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਬਾਤ ਪਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਿੱਸਾ ਕਵਿਤਾ ਮੱਧਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਮੂੰਹ-ਬੋਲਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਬੀਰ-ਭਾਵਨਾ ਬੀਰ ਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ ਹੈ। ਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਜੰਗਨਾਮੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸਰਮਾਇਆ ਹਨ।

ਇਸ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਸੀਮਾ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਮੱਧਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਕਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਪੜ੍ਹਣ ਲਈ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਮੱਧ-ਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਵਰਤ-ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੁਣ-ਛਾਣ ਵਿੱਚੋਂ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਲਈ ਜੁਗਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਆਦਰਸ਼-ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਮਕਾਲੀ

ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਸੂਝਵਾਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀ-ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮਸਲਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਸਵੈ-ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਮਾਡਲ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਅਕਾਦਮਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਫੈਲ ਰਹੇ ਬੌਧਿਕ-ਉੱਦਲਕੇ ਦਰਮਿਆਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਉਹਨਾਂ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਨਾਲ ਕਰਵਾਈ ਜਾਵੇ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਅਧਿਆਤਮਕ, ਸਮਾਜਕ, ਸਾਹਿਤਕ, ਆਰਥਕ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਸ਼ਕਾਮ-ਸੇਵਾ, ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ, ਧਰਮ, ਸੰਘਰਸ਼, ਗਿਆਨ, ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਆਦਿ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਦਰਸ਼ਮਈ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ।

ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ-ਸਮੂਹ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਸੋਮਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭਗਤਾਂ, ਭੱਟਾਂ ਅਤੇ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਸੰਕਲਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁੱਝ ਇੱਕ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੇ ਘੇਰੇ 'ਚ ਆ ਗਏ ਹਨ। ਦਰਅਸਲ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਉੱਤਕਰਸ਼ ਕਰਕੇ ਸਿਰ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਬੈਠਾਇਆ ਹੈ। ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਜਨਮ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਰਾਜਸਥਾਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਾਧਨਾ ਅਤੇ ਪਰਮਾਰਥੀ ਸਾਦਗੀ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਕਵੀ ਹਨ। ਰਾਜਸਥਾਨ 'ਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਸਨਮਾਨਿਤ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਹਨ।

ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਬਾਨ ਦੀ ਮਾਨਵਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਪਾਤਰ ਸਨ। ਆਪਣੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਹੀ ਉਹ ਗੁਰੂ-ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਦਰਜਾ ਹਾਸਲ ਕਰ ਗਏ।

ਭਾਈ ਘਨੱਈਆ ਦੀ ਮਾਨਵ-ਪੱਖੀ ਸੋਚ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰਕ ਰੂਪ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਭਾਈ ਘਨੱਈਆ ਜ਼ਖ਼ਮੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭਿੰਨ-ਭੇਦ ਦੇ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਮੁਜੱਸਮਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਔਰਤ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਰੂਪ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਛੋਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਬੈਰਾਗੀ, ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਹੋ ਨਿਬੜਿਆ। ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੀ ਲਾਸਾਨੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ।

ਧਰਮ-ਕਰਮ ਦੇ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ-ਭਾਸ਼ਾ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਵੀ ਭਰਪੂਰ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਇਕ ਸੰਸਥਾ ਵਰਗਾ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਸਾਹਿਤ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸੋਮਾ ਹੈ।

ਨਿਆਸਰਿਆਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ ਦੀ ਮੂਰਤ ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵਰਗੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਦੁਰਲੱਭ ਹੈ।

ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਮੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਯੋਗਦਾਨ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਮੀਲ ਪੱਥਰ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਰੋਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ-ਨਿਰਬਾਹ ਲਈ ਫਿਲਮ ਜਗਤ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਰੂਹ 'ਚ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਲਈ ਤੜਪ ਸੀ। ਉਹ ਬੰਬਈ ਦੀ ਫਿਲਮ-ਨਗਰੀ 'ਚ ਵਿਚਰਦਾ ਅਭਿੱਜ ਰਹਿ ਕੇ ਉੱਚ ਪਾਇ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਰਿਹਾ।

ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਵਿਚ ਯੁੱਧ ਦਾ ਚਾਅ ਹੈ। ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਇਸੇ ਜ਼ਜ਼ਬੇ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜਾਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਇਕ ਕੁਦਰਤੀ-ਸਰੋਤ ਰਹੇ ਹਨ। ਯੁੱਧ-ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਮੱਲਾਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਲੰਬੀ-ਸੂਚੀ ਹੈ; ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤੋਂ ਇੱਕ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੋਧਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਦੰਦ ਖੱਟੇ ਕੀਤੇ। ਜਨਰਲ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਰੋੜਾ ਯੁੱਧ-ਖੇਤਰ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਅਕਤੀ ਕੇਵਲ ਬਾਹਰੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਾਲ ਹੀ ਲੌਹਾ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਲੋਕ-ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿੱਧੇ ਹੋ ਕੇ ਟੱਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ(ਭਾਈ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ) ਅਜਿਹਾ ਰੰਗਕਰਮੀ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਲੋਕ-ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਘੇਰਾ ਸਾਹਿਤ-ਸਿਰਜਣਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ। ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਦਾ ਮੁਥਾਜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਵਲ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਅਨੁਵਾਦ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ ਸੰਬੰਧੀ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਮਾਨ-ਸਨਮਾਨ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾਏ ਹਨ। ਉਹ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੀ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ।

ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਿੱਤਾ ਹੈ। ਘਰ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੂਝ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਨੂੰ ਆਰਥਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੋਹਲ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦਾ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਰਥਸ਼ਾਸ਼ਤਰੀ(Agriculture Economist) ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖੇਤਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸਿਆਣਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇੰਜ ਸਾਡੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਇਹੀ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਕੇਵਲ ਖਾਣ-ਪੀਣ, ਪਹਿਨਣ ਦੇ ਹੀ ਸ਼ੌਕੀਨ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਗਿਆਨ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਰਪੂਰ ਮੱਲਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਹਨ।

ਇਹਨਾਂ ਨਿਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨੀ-ਮੂਲਕ ਵੇਰਵੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਿਬੰਧ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਜਾਨਣ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਗੇ।

ਹੁਣ ਇਹ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਭਰਪੂਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦੀ ਕਰਨ...!

ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮਨੋਰਥ, ਰੁਚੀਆਂ ਜਾਂ ਵਿਧੀਆਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਹਿਤ ਇੱਕ ਕਲਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਮਾਜਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਆਧਾਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਗਤ ਸੰਦਰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੰਝ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਅਭਿਵਿਅੰਜਨ ਕਲਾ-ਜੁਗਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਇੱਕ ਉਕਤੀ ਦੀ ਬਜਾਇ ਸੁਹਜ-ਬਿੰਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ ਅਤੇ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਇੱਕ ਪਰੰਪਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਾਲ ਬੱਧ-ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਗਿਆਰਵੀਂ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਮੱਧਕਾਲੀ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਜਿਵੇਂ ਵਾਰ, ਕਿੱਸਾ, ਕਾਫ਼ੀ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਛੰਦਾਂ ਅਤੇ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਣਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਕੁਝ ਚੋਣਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਛੰਦਾਂ ਅਤੇ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਹੈ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਨਾਵਲ, ਜੀਵਨੀ ਅਤੇ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ ਵਰਗੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਆਧੁਨਿਕ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਬੀਜ-ਰੂਪ ਅਤੇ ਰੂੜੀਆਂ ਮੱਧ ਕਾਲੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ।

ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਸਤੂ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇਵਾਰ, ਲੜੀਬੱਧ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਇਸ ਪੱਖ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ, ਮੌਲਾ ਬਖਸ਼ ਕੁਸ਼ਤਾ, ਬਾਵਾ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਕੋਹਲੀ, ਡਾ. ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦਰਦੀ, ਡਾ. ਬਨਾਰਸੀ ਦਾਸ ਜੈਨ, ਡਾ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕਸੇਲ, ਡਾ. ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ, ਡਾ. ਬ੍ਰਹਮਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨਾਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ।

ਇਹਨਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ਮੱਧਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸ-ਰੇਖਾ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1850 ਤੱਕ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਸੰਬੰਧੀ ਇਤਿਹਾਸਮੂਲਕ ਅਤੇ ਵਿਧਾਮੂਲਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਅੰਤ ਸੂਝਵਾਨ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਮੁੱਲਵਾਨ ਸੁਝਾਵਾਂ ਦੀ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਉਡੀਕ ਰਹੇਗੀ.....।

ਪੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ।

ਸੰਯੋਜਕ

ਜਮਾਤ-11

ਵਿਸ਼ਾ-ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ

ਸਮਾਂ-3:15 ਘੰਟੇ

ਅੰਕ- 100

ਨੰ.	ਸਿੱਖਿਆ ਖੇਤਰ	ਅੰਕ	ਪੀਰੀਅਡ
1.	ਅਣਡਿੱਠਾ ਪੈਰਾ	10	15
2.	ਪ੍ਰੈਸ-ਨੋਟ	05	15
3.	ਨਿਬੰਧ ਰਚਨਾ	10	15
4.	ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ	75	285

1. ਅਣਡਿੱਠਾ ਪੈਰਾ (150 ਸ਼ਬਦ)

(ਅੰਕ-10)

ਵਾਰਤਕ-ਅੰਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਲੇਖ ਦੀ ਚੋਣ, ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਬੋਧ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਬਰਾਬਰ ਅੰਕਾਂ ਦੇ ਪੰਜ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛੇ ਜਾਣਗੇ।

2. ਪ੍ਰੈਸ-ਨੋਟ (ਦੋ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ)

(ਅੰਕ-05)

3. ਨਿਬੰਧ-ਰਚਨਾ

(ਅੰਕ-10)

ਕਿਸੇ ਇੱਕ - ਸ਼ਖਸੀਅਤ, ਸਮਾਜਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸਮਕਾਲੀ -ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਪਰ ਅਧਾਰਿਤ (ਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਇੱਕ, 200-300 ਸ਼ਬਦ ਸੀਮਾ)

4. ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ

(ਅੰਕ-75)

4.1- ਕਵਿਤਾ

- (1) ਕਾਵਿ-ਅੰਸ਼ ਉੱਪਰ ਅਧਾਰਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਤੇ ਬੋਧ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (ਦੋ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ) 10
- (2) ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਉੱਪਰ ਅਧਾਰਿਤ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਜਾਂ ਸਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (ਦੋ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ) 05
- (3) ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ (ਅੱਠ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜ) 05

4.2- ਵਾਰਤਕ

- (1) ਜੀਵਨੀ-ਮੂਲਕ ਨਿਬੰਧਾਂ ਉੱਪਰ ਅਧਾਰਿਤ ਅਤਿ ਲਘੂ-ਉੱਤਰਾਤਮਿਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (ਅੱਠ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜ) 10
- (2) ਜੀਵਨੀ-ਮੂਲਕ ਨਿਬੰਧਾਂ ਉੱਪਰ ਅਧਾਰਿਤ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਜਾਂ ਸਾਰ ਸੰਬੰਧੀ ਨਿਬੰਧਾਤਮਿਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (ਚਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ) 10

4.3- ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ-ਵਿਧਾਨ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ

- (1) ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰੂਪ :-ਕਾਫੀ, ਵਾਰ, ਕਿੱਸਾ, ਨਾਵਲ, ਜੀਵਨੀ ਅਤੇ ਸਫਰਨਾਮਾ। (ਅਰਥ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ) 05
- (2) ਛੰਦ :-ਦੋਹਰਾ, ਚੌਪਈ, ਕੋਰੜਾ, ਕਬਿੱਤ, ਦਵਈਆ, ਬੈਂਤ (ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ, ਲੱਛਣ ਤੇ ਉਦਾਹਰਨ)। 05
- (3) ਅਲੰਕਾਰ :- ਅਨੁਪਾਸ, ਉਪਮਾ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ, ਅਤਿਕਥਨੀ (ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ, ਲੱਛਣ ਤੇ ਉਦਾਹਰਨ)। 05

- (4) ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ(ਆਰੰਭ ਤੋਂ 1850 ਈ. ਤੱਕ) ਉੱਪਰ ਅਧਾਰਿਤ ਲਘੂ-ਉੱਤਰਾਤਮਿਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (ਛੇ ਵਿੱਚੋਂ ਚਾਰ) 12
- (5) ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਵਿਤਾ-ਖੰਡ ਵਿੱਚੋਂ ਕਵੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਯੋਗਦਾਨ ਉੱਪਰ ਅਧਾਰਿਤ ਨਿਬੰਧਾਤਮਿਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (ਦੋ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ) 08

ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ :-

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ-ਦਰਪਣ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ) ਮਾਧਮਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਰਾਜਸਥਾਨ ਅਜਮੇਰ।

ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ :-

1. ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਅਤੇ ਲੇਖ ਰਚਨਾ -ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ।
2. ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ (ਡਾ. ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ) ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਟੈਕਸਟ ਬੁੱਕ ਬੋਰਡ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ।
3. ਪੰਜਾਬੀ-ਤੀਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਧਿਆਪਨ (ਬੀ. ਐੱਸ. ਟੀ. ਸੀ. ਦੂਜਾ ਸਾਲ) -ਰਾਜਸਥਾਨ ਰਾਜ ਪਾਠ- ਪੁਸਤਕ ਮੰਡਲ, ਜੈਪੁਰ।

ਤਤਕਰਾ

ਖੰਡ- 1 (ਕਵਿਤਾ)

1. ਬਾਬਾ ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ	2
2. ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ	8
3. ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ	15
4. ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ	26
5. ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ	34
6. ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ	41
7. ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ	48
8. ਸਾਈਂ ਬੁਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ	54
9. ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ	61
10. ਹਾਸ਼ਮ ਸ਼ਾਹ	67
11. ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ	74

ਖੰਡ- 2 (ਵਾਰਤਕ)

1. ਸਾਧਨਾ ਤੇ ਸਾਦਗੀ ਦੀ ਮੂਰਤ : ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ (ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਲੱਖੀਆਂ)	84
2. ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ : ਮਾਈ ਭਾਗੋ (ਹਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ)	88
3. ਪਰਮ-ਸੰਤ ਤੇ ਅਦੁੱਤੀ ਸੇਵਕ : ਭਾਈ ਘਨੱਈਆ ਜੀ (ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ)	92
4. ਰੰਘਰੇਟਾ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬੇਟਾ : ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ (ਨਵਰਾਜ ਸਿੰਘ ਲੱਖੀਆਂ)	96
5. ਬੈਰਾਗੀ-ਯੋਧਾ : ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ (ਸੋਨੂੰ ਕਪਿਲਾ)	101
6. ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਕਰਤਾ : ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ (ਹੇਮੰਤ ਸਿੰਘ ਮਾਨ)	106

7. ਸੇਵਾ ਦਾ ਪੁੰਜ : ਭਗਤ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ (ਗੁਰਰਾਜ ਸਿੰਘ ਚਹਿਲ)	109
8. ਉੱਘਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਨਕਾਰ : ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ (ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਘੜਸਾਣਾ)	113
9. ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦਾ ਮੁਦੱਈ : ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ (ਡਾ. ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਗੋਦਾਰਾ)	119
10. ਯੁੱਧ-ਖੇਤਰ ਦਾ ਨਾਇਕ : ਜਨਰਲ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਰੋੜਾ (ਕਰਨਲ ਦਿਲਬਾਗ ਸਿੰਘ)	123
11. ਲੋਕ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲਾ ਰੰਗਕਰਮੀ : ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ (ਡਾ. ਚੰਦਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)	128
12. ਲਘੂ ਮਾਨਵ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ : ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ (ਮਨਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ)	133
13. ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਰਥ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ : ਡਾ. ਸਰਦਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੌਹਲ (ਡਾ. ਤਰਸੇਮ ਸ਼ਰਮਾ)	138
ਲੇਖਕਾਂ ਨਾਲ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ	145

ਖੰਡ- 3

(ਸਾਹਿਤ ਰੂਪ-ਵਿਧਾਨ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ)

1. ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਰੂਪ	156—179
(ੳ) ਕਾਫ਼ੀ	156
(ਅ) ਵਾਰ	158
(ੲ) ਕਿੱਸਾ	163
(ਸ) ਨਾਵਲ	169
(ਹ) ਜੀਵਨੀ	172
(ਕ) ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ	176
2. ਛੰਦ ਅਤੇ ਅਲੰਕਾਰ	180- 194
‡ ਛੰਦ	180
(ੳ) ਦੋਹਰਾ	

- (ਅ) ਚੌਪਈ
- (ੲ) ਕੌਰੜਾ
- (ਸ) ਕਬਿੱਤ
- (ਹ) ਦਵਈਆ
- (ਕ) ਬੈਂਤ

(ii) ਅਲੰਕਾਰ 189

- (ੳ) ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ
- (ਅ) ਉਪਮਾ
- (ੲ) ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ
- (ਸ) ਅਤਿਕਥਨੀ

3. ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇਤਿਹਾਸ 195-290

(ਆਰੰਭ ਤੋਂ 1850 ਈ. ਤੱਕ)

- (ੳ) ਆਦਿ ਕਾਲ (ਆਰੰਭ ਤੋਂ 1500 ਤੱਕ) 196
- (ਅ) ਨਾਨਕ ਕਾਲ (1500 ਈ. - 1700 ਈ. ਤੱਕ) 208
- (ੲ) ਉੱਤਰ-ਨਾਨਕ ਕਾਲ (1700 ਈ. - 1800 ਈ. ਤੱਕ) 243
- (ਸ) ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਕਾਲ (1801 ਈ. - 1850 ਈ. ਤੱਕ) 268

4. ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ 291